

ALABÁN PÉTER

Nők, munkások, ingázók a szocializmusban

Women, Workers, Commuters in Socialism

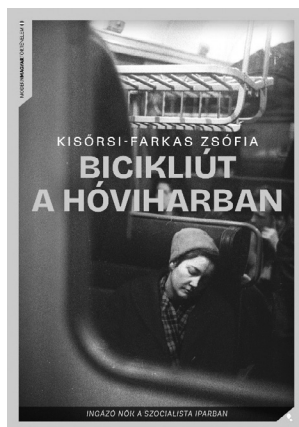
SZERZŐ:

ALABÁN PÉTER, történész, MTA-BTK Lendület Munkaformák Kutató-csoport tagja, az Ózdi Szakképzési Centrum Gábor Áron Technikum és Szakképző Iskola igazgatója, alaban.peter@gmail.com

AUTHOR:

Péter Alabán, Historian, Member of the MTA-BTK Momentum Work Forms Research Group, Director, Ózd Vocational Training Centre Gábor Áron Technical and Vocational School, alaban.peter@gmail.com

Kisőrsi-Farkas Zsófia: Bicikliút a hóvihárban. Ingázó nők a szocialista iparban.
(Modern magyar történelem sorozat)
Jaffa Kiadó, Budapest, 2025. 216 oldal.

„Délután negyed négy is elmúlik, mire Jutka hazaér, kabátját hórétteg fedi, és a szoknyája is átázott. A kályha tövében kuporodva megfogadja, mindenképpen bejut holnap. Muszáj, hiszen még két hónap sem telt el a munkába állás óta. Kedvesek vele, de még nem ismerik igazán őt. Bizonyítani akar, hiszen testvére barátja nélkül nem kaphatta volna meg az állást.” – vidék munkásnői sorsok jellegzetes példája, amit Szombat Jutka életútján keresztül a szerző feltár a Vas megyei ingázókat szemléltető munkájában. Az öt fejezetben tárgyalt élettörténeti szakaszok tükrében az államszocialista rendszer gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténetére is rávilágít a szerző mikro- és makrokörnyezetben egyaránt. Ennek keretében célja az ingázók/bejárók életkörülményeit és munkamorálját formáló tényezők bemutatása, e sajátos „átmeneti” csoport elfogadottá, majd támogatottá válásának folyamatos nyomon követése.

Kisörsi-Farkas Zsófia az ELTE BTK Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtörténet Doktori Program hallgatójaként 2022-ben védte meg Az államszocializmus ingázóinak társadalmi helyzete és megítélése Vas megyében (1960–1990) című, 300 oldalt meghaladó, hétrészes doktori (PhD) értekezését, amely jelen kötet alapjául szolgált. A jelenleg egyetemi oktatóként dolgozó szerző egy-egy alap-, vagy részproblémát állít a középpontba, amelyeket a művön „végighaladó” adott életpálya megfelelő időbeli periódusához kötöten tud elemezni. Az értekezés monográfiává formálása a leíróbb, ez által olvashatóbb stílust hordoz magán; még a 27 diagram/grafikon is elhagyásra került, amelyek kvantitatív forrásértéke bár hitelesebbé teszi a primer és szekunder forrásokat, mégis a – nem szakmai – olvasóközönség számára nehézkes lehet azok értelmezése.

Társadalomtörténeti szempontból a szocializmus 1950-ig visszanyúló mindennapjai történeteinek tekintetében újabb fontos adalékokat nyújtó kiadvány született, amely alapvetően egyéni és kollektív életpályákba ágyazottan szól – lokális és regionális szinteken – az ingázók társadalmáról. A történeti keretek azonban jóval nagyobbak ennél: az ingázás, kétlakosság bejárás kérdésköre a tradicionális paraszti társadalom és kultúra felbomlásának, a társadalmi átrétegződésnek egyik fontos szegmense a városi-ipari munkavállalással, valamint a biztosabbnak tűnő egzisztencia reményében. Miképpen Istvánffy Gyula etnográfus a matyó népcsoport kapcsán már a 19. század végén kifejtette: „A bér munka számszerűen kifejezhető »eredménye« fokozatosan áthatotta a cselédek, zsellérek, kisparasztnak családjaiknak gazdálkodását, és a gyári termelés behatolt magánéletükbe, átalakította a család szerkezetét, hagyományos funkciórendszerét.” A kapcsolat lakóhelyük paraszti gazdaságával ellenben – mint ebből a dolgozatból is kitűnik – fennmaradt. Az egyes ipari körzetek településein a gyári dolgozók egy része nem törekedett feltétlenül arra, hogy szakmunkás legyen, hiszen elsősorban termelőszövetkezeti tagként nyilvántartott női családtagjainak nyújtandó segítség teljesítését igyekezett megvalósítani. A kényszerstratégiák és élethelyzetek mégis eltérő életutakat jelöltek ki az ország különböző pontjain. Az agráriummal való összefonódottság kétségtelenül lassította a társadalmi átrétegződés ütemét, az ipari munkássá válás folyamatát, miközben fennmaradtak a hagyományos szerepek, patriarchális viszonyok a családtagok között. Mindezekkel párhuzamosan egyre újabb életmódövezetek alakultak ki a falvakban a közlekedés és a gyári termelés fejlődésével, egyben az ingázás hatására megváltozott a helyi (városi) munkásság összetétele, konfliktusforrásként is szolgálva (például Szombathelyen).

A kötet eredeti célkitűzése egyfajta szintézist teremteni a különböző (általa makro-, mezo- és mikroszintűnek tartott) kutatási eredmények között. Habár az oral history módszer alkalmazását a szerző – saját bevallása szerint – nem tekinti elsődlegesnek, mindvégig központi helyen áll legfőbb interjúalánya, akivel több alkalommal rögzített beszélgetést 2012/2013 és 2018 között. Utóbbiak – kutatói kérdésekre épülő – érintett témáit, vagyis egy adott életút egyes szakaszait próbálja megfelelő módon összekapcsolni az ingázás témakörével, annak ún. „megélés-történetét” ábrázolni. Az egyén fókuszba helyezése a mindennapok történetiségét erősíti, a felhasznált forrásokban (köztük számos levéltári iratanyagban, így az MSZMP egyes helyi bizottságai elé tárt jelentésekben, vagy a Szombathelyi Cipőgyár Baranya Megyei Levéltárban őrzött személyzeti irataiban) keresett információk is ezekhez próbálnak igazodni. A rendkívül változatos forrás- és irodalomjegyzék hatalmas kutatómunkára utal és külön érdemként nevezhető meg, hogy Kisőrsi-Farkas Zsófia munkájában a korabeli sajtótermékekkel összefüggésben azok forrásértéke is szemléltetésre, súlyozásra kerül, illetve fontosnak tartja azok (például a karikatúrák, egyes újságcikkek) szemléletét is „átadni” a témában. Mindez összehasonlítási alapot nyújthat az előzőekben említett levéltári iratokban fellelhető jelentésekkel, beszámolókkal, véleményekkel, s a közhangulat, az ingázókkal kapcsolatos vélekedések kifejezésére is szolgál.

A Bevezetés módszertani fejezetként a felvetett probléma- és kérdésköröket vázolja föl előzetesen, így a vizsgált életpályán belüli ingázás előzményeit, a falusi közeg változásait és a parasztság társadalmi mobilitását, majd az erőszakos kényszerkollektivizálás eredményeképpen 1960 és 1961 között felgyorsuló városba áramlás emlékeit és tapasztalatait, ezzel együtt pedig az utazás, illetve az utazó személye közötti összefüggéseket, végül az ingázás és a vasi bejárók munkamorálját, munkahelyi habitusát.

A második fejezettől veszi kezdetét az élettörténet egyes szakaszainak bemutatása, amelybe ágyazottan az agrár, agrár-ipari, ipari-agrár, ipari gazdaság, illetve társadalom fokozatos átalakulásának lehetünk szemtanúi. Az átmenetiség hangsúlyozása közepette a parasztság fokozatos felszámolását is jelentette mindez a kollektivizálási folyamat részeként, amely traumaként hatott és új életforma születésével járt. A szerző hangsúlyozza: „A parasztság nem készült arra, hogy munkássá váljon. A paraszti létbe nem volt belekódolva sem a városiasodás, sem a kétlakivá válás” (27.). Az agráriumból – azzal teljes mértékben nem szakítva – az iparba kerülés, a parasztból ipari (más terminussal élve: „falusi”) munkássá válás, így a „kétlakiság” megítélésének karikatúrák bevonásával történő illusztrálása negatív színezetű, ám érdemes felhívni a figyelmet a fordított társadalmi stigmrára is. A falu módosabb parasztsága kezdetben szintén lenézően tekintett a bejáró dolgozókra, gondolkodásuk gyakran a község/közösség zárt viszonyrendszerébe ágyazódva konzerválódott, az ezen kívül játszódnó változások feldolgozására sokáig képtelennek bizonyultak. Márpedig a városba kerülés korántsem volt egyszerű: a szerző indokoltan, mégis némi magyarázattal kiegészítésre szorulóan használja a „menekülés” kifejezést a biztosabb megélhetésnek vélt üzemi munkavállalással összefüggésben; a fogalmi keretek tisztázása azonban olykor szükséges lehet: a „falusi munkát keresők” esetében természetesen a falvakban élő, azon kívüli munkát keresőkre gondolunk, nem pedig a „falusi jellegű” munkát vállalni kívánókra.

Az ingázás körülményeinek bemutatása részletekben gazdag elemeket vonultat fel: akár a gyakran rossz időjárási körülmények között megtett gyalogos, kerékpáros, majd autóbuzos bejárást, akár a még nehezebben megoldható igénylő ágy- vagy albérleteket nézzük,

sajátos alkalmazkodási stratégiákkal találkozhatunk az amúgy sem egyszerű munkavállalás terén. E résztematika a mindennapok történetiségének fontos részét képezi és egy sajátosan átmeneti létforma mozaikdarabjait tárja fel előttünk. Az ingázókra, bejárókra vonatkozó „toposzok”-nak nevezetten skandált jelzők (ittas/részeg, vandál, műveletlen) használata a korabeli tömegkommunikációba ágyazottan külön elemzés tárgyát is adhatja, Jutka bejárásához csupán adalékul szolgálhat. A kiemelt interjúrészletek ellenben más esettanulmányokkal is összevetve válaszokat adhatnak több lényeges kérdésekre. A folyamatos ipari termelésbe bekerültek életében milyen egyéb, sokkal időtállóbb változásokat eredményezett az új létforma, mint annak előtte a mezőgazdasági, vagy más, időszakos munkavállalás? Az üzemi munkavégzésbe bekerülés során mennyire volt jellemző a „kétlakiság” feladása, miképpen alakult a lakóhelyváltást igénylő városba költözés presztízse? Fennmaradt-e a gyári munkán kívüli termelőtevékenységük, amely a sokak által korábban is elismert, avagy irigylet munkajük „háttérét”, egyben regenerációját biztosította? Esetleg megfigyelhető-e az elidegenedés a mezőgazdasági környezettől és a földtől? Csupán néhány felvetés, amely tradicionális társadalmi rétegek megszűnését, átalakulását szemléltethetik helyi és regionális példák felvonultatásával.

A nemek közötti munkavégzés jellegét, illetve a (női) munkamorál jellemzőit immár az ötödik fejezet taglalja, de a munkásság – például szakképzettség szerinti – tagozódásáról is itt olvashatunk. Lényeges megállapítás, hogy a források szerint a szakmai előrelépés és kvalifikáció lehetősége, valamint a bejárás között volt összefüggés: szakmunkásként, pláne nők számára kevés lehetőség nyílt az ingázók körében, vagyis sokszor csak a kevés perspektívával kecsegtető betanított, vagy segédmunka maradt. A nehéziparban sem volt ez meglepő, egyes helyeken a tanfolyamok és továbbképzések gyengítették a konkurenciaharc egyik eszközét, a termeléssel kapcsolatos szakmai tudás és ismeretek titkolását. A munkásság differenciálódásának a fenti tényezők – a rétegződés vizsgálata kapcsán – lényeges társadalomtörténeti aspektusai, amelyeket az „oral history” interjúinak hasznosítása, a vélemények-életvilágok összevetése egymással, illetve a morálban bekövetkezett változások elemzése egészíthet ki.

A hatodik rész („Ellenőrzött magánélet”) végül a vallási és műveltségi viszonyokkal foglalkozik, amelyeknek a hagyományőrzésben, a paraszti közösségiség eltűnésében, ezzel együtt pedig a helyi társadalmi tudat formálódásában is kiemelt a jelentősége. A csupán megemlített, vegyes összetételű háztartások szerkezete miatt is az urbanizáció szerepének hangsúlyozása kiemelt feladat, miközben ugyanis a nagyvárosban eltérő származású ipari munkáscsoport gyűlt össze új lakóhelyén a gyárak, ipari vállalatok szívóhatására, addig a falusi bejárók megtartották eredeti lakóhelyüket, így – a „szocialista értékek” közvetítésén (152.) túl – vélhetően fennmaradtak öröklődő szokásaik is. A háztáji gazdálkodás jelentőségének kiemelése kiegészíthető a néprajz tárgyköréhez kapcsolódó táplálkozás kérdésével: a kereskedelmi üzlethálózat által kínált, városban már hozzáférhető élelmiszerek és az otthon hagyományosan előállított ételek között vélhetően az ország ezen részén is egyfajta „kölcsonhatás” jött létre, amelyen belül a korszerű készételek fokozatosan átalakították a falusi ingázók ízlését és fogyasztási szokásait. Az 1970-es évek második felétől ráadásul a politikai diskurzusokban is hangnemváltás figyelhető meg: az „új vonal” nem csak a kulturális életbe kívánta „beemelni” a bejárókat, hanem ösztönözte az addig bíralt, otthon végzett munkátaikat a háztáji és kisegítő gazdaságokban. Utóbbinak az urbanizáció fejlődésével összefüggő változásai a bejáró munkások kisárutermelésének lényegében teljes átalakulását eredmé-

nyezhették. Az öltözködés, a ruhaviselet kérdésköre például hasonlóképpen jellemezhető a téma fogyasztástörténeti szemszögéből, amely még érdekesebbé teheti az alaptematikát ebben a fejezetrészen a divatáramlatok között sodródó táji néphagyomány történeti változásfolyamatán belül. Kisőrsi-Farkas Zsófia esetében utóbbi téma sem idegen, több, az étkezéssel kapcsolatban online megjelent cikkére utalva a világhálón (<https://qubit.hu/autor/kisorsisz>). Az utolsó „Kitekintés” rész kissé rövidnek tűnik a téma fontosságára utaló tematikai pontok összegzéséhez, hiszen kiváló összevetési alapként szolgálhat más városok, vármegyék, régiók történeti összehasonlító vizsgálatához.

A kiadó Modern Magyar Történelem című sorozatának újabb darabja alapos feltáró munkával mutatja be a korabeli társadalmi kontextust, a politikai kényszereket, a mindennapok nehézségeit és az emberek egyéni megküzdési stratégiáit. Szombat Jutka alakja, a Vas megyei Vát községből származó, biciklivel nap, mint nap a megyeszékhelyre ingázó, fiatal munkavállaló nő elbeszélés részletei folytonosan visszatérő, részben a könyv egyes részeiben tárgyalt történeti problémákat felvezető – keretként alkalmazott – életútmozaikok. A hitelességet így még inkább fokozva a szerző érzéki, mégis objektív módon láttatja a bejáró munkavállalók több szempontból is kiszolgáltatott helyzetét, amelyet összevet az életút narratívákra és a feltárt dokumentumokra alapozott társadalmi kérdésekkel. Nemzetközi viszonylatban a 'commuters / commuting workers' réteg vizsgálatának igénye megérdemel egy kelet-közép-európai összehasonlító vizsgálatot, hiszen a női szerepekről, a munkaerőpiac nemek szerinti megoszlásáról, jellegzetességeiről, illetve egyes diszkriminatív mechanizmusokról is képet kaphatunk a szocialista érában. Hétköznapi emberek, hétköznapi sorsok. Vajon jobb lett a vidékiek helyzete azóta? Az ingázás kényszere napjainkban is meghatározó. Az egyéni életpályák alakulása mögötti kemény döntési helyzetek, az életmódot befolyásoló tényezők egy adott politikai rendszer gazdasági és társadalmi állapotát is jól tükrözik, a hármas szegmens, vagyis a makro-, mezo- és mikrokörnyezet mélyebb rétegeiből információhoz jutva pedig azok rejtett oldalára is sokszor fény derül.

•
Fekti Vera: Csónakkikötőben